

Jakkoliv je celkový obraz – při vši ironii a vybroušeném smyslu pro tragikomické absurdno – poměrně tristní, nelze říci – soudě alespoň z mé osobní zkušenosti minulých osmi let –, že by autorovy úvahy byly nějak zvlášť přepjaté (ač sám Liessmann charakterizuje svůj text jako „polemický spis“). Záměrem jistě není popisovat další „katastrofu vzdělání“: tím by se autor jen zařadil do řady expertů volajících po další a další reformě. Na konci každé kapitoly (pod titulem „je to tak prosté“) ostatně vždy připojuje několik návrhů, jak danou situaci řešit: obecně by se daly shrnout pod dvě maximy: „jinak by bylo lépe“ a „spíše méně reformem než více“. Za sebe bych si dovilil doplnit, či – jak se ustáleně říká v reformním žargonu – „aktualizovat na národní úrovni“ ještě jeden ohled: méně urgentnosti. Nutnou součástí každé české vzdělávací reformy či dílčího reformního kroku je totiž problematický až nerealistický časový harmonogram implementace, kdy – a to jistě souvisí jak s rétorikou „vzdělávacích katastrof“, tak i se zmíněným fázovým posunem, s nímž jsou některé reformy u nás zaváděny – je třeba jednat hned, teď, okamžitě, zkrátka urgentně. Taková dynamika implementace, kterou jeden můj známý trefně charakterizoval jako přepadení banky, celou situaci dále komplikuje a obrací ve svůj opak i to, co by snad bylo v reformním úsilí racionální a užitečné.

Josef Kružík

Martin Soukup: *Terénní výzkum v sociální a kulturní antropologii*

Karolinum, Praha 2014, 170s.

Publikace knihy Martina Soukupa potvrzuje skutečnost, že v českém sociálněvědním „rybníku“ dochází v posledních letech k určité renesanci zájmu o terénní výzkumné metody (srov. např. Tereza Stöckelová – Yasar Abu Ghosh, eds.: *Etnografie. Improvizace v teorii a terénní praxi*, Sociologické nakladatelství, Praha 2013; Jana Nosková – Michal Pavlásek: *Když výzkum, tak kvalitativní. Serpentinami bádání v terénu*. Masarykova univerzita, Brno 2014; Roman Doušek a kol.: *Úvod do etnologického výzkumu*. Masarykova univerzita, Brno 2014; Laco Toušek a kol.: *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*. Západočeská univerzita, Plzeň 2015). Obecně vzato je ambice napsat úvodní text, který by zpracoval problematiku terénního výzkumu v antropologii, velmi záslužná. Lze přivítat, že Soukupova kniha je zaměřená čistě na antropologii, autor má s terénním výzkumem vlastní zkušenost a představuje českému čtenáři vývoj, témata a postupy v terénním antropologickém bádání. Přes všechny ambice a slibnost takového počínu však Soukupova kniha trpí řadou nedostatků, pro něž se široce užívaným učebním textem oboru pravděpodobně spíše nestane.

Celé knize například chybí jakékoliv ukotvení v dosavadním vývoji na daném poli v českém kontextu. Autorovi je třeba přiznat, že nastudoval a zorientoval se v poměrně obdivuhodném množství anglicky psané antropologické literatury. Na druhou stranu je však zarážející, že v úvodu deklaruje absenci původních

českých textů věnovaných této problematice a jako příklad uvádí pouze několik recentních publikací. Tento přístup působí dojmem, že autor se v českém (ale zřejmě ani globálním) kontextu příliš dobře neorientuje, případně záměrně pomíjí starší tradice, aby získal punc novosti a průkopnictví. Co knize například citelně chybí, je – alespoň stručně – vysvětlení toho, co ve středoevropských souvislostech znamená termín *etnografie*. V celé publikaci je pak jako „antropologie“ zcela nereflektovaně představován americký model „obecné antropologie“ (tzv. *four fields model*). Celá škála a rozmanitost různých směrů označovaných jako *antropologie*, *etnologie* či *kulturologie* je tímto přístupem potlačena a činí tak knihu jakožto učební text vlastně velmi nevhodnou.

V českém kontextu mladá disciplína sociální a kulturní antropologie byla tuzemskými autory dlouho pojmána v širokém záběru jako věda o „těch druhých“. V původních českých učebnicích oboru se výklad antropologického myšlení zpravidla začínal v antice, pokračoval přes vývoj evropské společnosti poukazem (namátkou) na zámořské objevy a s nimi související setkávání s jinakostí, reflexi mýtu ušlechtilého divocha až po rozvoj rasových a evolučních teorií v 19. století. Na samotnou antropologii v moderním smyslu slova – jako vědecký diskurz formující se od počátku 20. století, jak jej představuje většina mainstreamových anglosaských učebnic – pak někdy ani nezbývalo mnoho místa. S tímto přístupem se lze setkat v textech Soukupova učitele (avšak nikoli příbuzného) Václava Soukupa (srov. např. *Dějiny sociální a kulturní antropologie*. Karolinum, Praha 1994; *Přehled antropologických teorií kultury*. Portál, Praha 2000;

Dějiny antropologie. Encyklopedický přehled dějin fyzické antropologie, paleoantropologie, sociální a kulturní antropologie. Karolinum, Praha 2004; *Antropologie. Teorie člověka a kultury*. Portál, Praha 2011), ale především Ivo Budila (např. *Mýtus, jazyk a kulturní antropologie*. Triton, Praha 2003; *Za obzor Západu. Proměny antropologického myšlení od Isidora ze Sevilly po Franze Boase I.–II.* Triton, Praha 2007). A byť se tomu dnes mnozí v důsledku jakési „obrové amnézie“ brání, byli to právě tito dva badatelé, kteří svým pedagogickým působením a publikačními aktivitami obor sociální a kulturní antropologie v Česku zavedli a etablovali. Martin Soukup na tuto tradici jednoznačně navazuje. Tak je v jeho textu věnován značný prostor odlehilým a s terénním výzkumem prakticky nesusouvisejícím událostem, jako bylo (namátkou) vyvrácení říše Aztéků či „spor ve Valladolidu“. Zatímco svého učitele Soukupa staršího uvádí v seznamu literatury jedenkrát (mnohem častěji se autocituje Soukup mladší), odkazy na práce I. Budila zde chybí úplně. Přitom je zřejmé, že autor se jimi bezpochyby a celkem intenzivně inspiroval. Můžeme se dohadovat, že důvodem neuvádění odkazů na Budila by mohla být s ním spojená kauza, která se však paradoxně týkala téhož etického prohrěšku – nedostatečného odkazování na užívané zdroje.

Pokud jde o celkový rozvrh práce, autor se po představení antropologie jako disciplíny věnuje různým aspektům terénního výzkumu. Skutečnost, že se zabývá takovými tématy, jako je identita výzkumníka v terénu, kulturní šok, etika výzkumu či typy záznamů etnografických dat, je jistě možné považovat za přínos české antropologické diskusi. Řada z těchto témat

totiž v tuzemské odborné literatuře skutečně doposud nebyla do větší míry reflektována. Dalo by se přitom říci, že Soukup je nejsilnější tam, kde je takřikajíc „doma“ – když používá při osvětlení různých momentů vývoje terénních výzkumů v antropologii příklady z Melanésie nebo když uvádí různé vtipné „bonmoty“, jimiž antropologové komentovali terénní výzkum. Poměrně zajímavé je jeho zpracování pasáží věnovaných počátkům rozvoje terénního bádání v (zejména britské) antropologii. V knize však například úplně chybí jakákoli diskuse toho, jak analyzovat etnografická „data“, což je poměrně překvapivé vzhledem k tomu, že tato otázka se ve většině současných metodologických textů řeší nejvíce. Pokud jde o formální zpracování, příliš nerozumím autorově snaze systematizovat a schematizovat konkrétní informace prostřednictvím tabulek – v naprosté většině případů nedávají smysl a nijak nepomáhají v orientaci či utřídění uváděných skutečností. Podobně redundantní jsou citace autorových terénních deníků. Jejich smyslem zřejmě bylo spíš „udělat dojem“ či zvýšit pocit autenticity a legitimizovat autora jako skutečného terénního badatele. Obsahově a stylisticky se totiž prakticky neliší od běžných cestovatelových blogů, kterých dnes v internetovém světě můžeme najít stovky. Zároveň v terénních úryvcích autor používá plurál, nikde však není vysvětleno, koho tím míní (což jde proti smyslu veškerého směřování současné antropologie). Některé odkazy použité v textu pak nenalezneme v seznamu literatury, u některých položek zase chybí informace o existenci českého překladu (např. Bronislaw Malinowski: *Vědecká teorie kultury*. Krajské kulturní středisko, Brno 1968, orig. 1944; Margaret

Medová: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Sociologické nakladatelství, Praha 2011, orig. 1935).

Je chvályhodné, že autor přečetl a poměrně zdařilým způsobem čtenáři „převyprávěl“ značné množství klasické antropologické literatury. Co ovšem textu zoufale chybí, je jakákoli reflexe a aplikace takto získaných poznatků na způsob, jakým je zde terénní výzkum představován. Martin Soukup totiž proměny antropologického přístupu nepromyšlí, nereflktuje a neaplikuje, ale jen kupí za sebe jednotlivé poznatky, trochu jako když pejsek s kočičkou dělali dort. Proto si jednotlivé partie jeho knihy mohou do značné míry odporovat. Tak je například věnován prostor kritice antropologického používání pojmu „kultura“, aby byly na dalších desítkách stran bez problému používány obraty jako „dělat výzkum v jiné kultuře“ či „komunitě“. Takovým bezmyslenkovitým používáním nevhodného pojmu ovšem všechny doposud deklarované teze o propojenosti světa a boření barikády mezi „my“ a „oni“ ztrácejí smysl. V Soukupově vizi světa totiž nadále platí, že antropolog dělá výzkum v jiné, vzdálené a exotické kultuře. Na jiném místě se autor zase věnuje proměnám pojmů, kterými antropologové označovali své protějšky v terénu (např. *informátor – konzultant – spolupracovník*). Podobně jako ve výše uvedeném příkladu se však tento vývoj na jiných místech textu nijak neobráží: píše-li Soukup sám za sebe, pak se setkává s „informátory“, kteří mu „poskytují“ data. Stejně tak přiznání skutečnosti, že data jsou v terénním výzkumu spíše vytvářena – ve spolupráci s „informátory“ (či „konzultanty“?) –, autorovi nikterak nebrání v tom, aby soustavně používal výrazy „získávat“ či „sbírat“ etnografická

data. Přestože je z řady citací renomovaných antropologů zřejmé, že představa, že data je možné „sbírat“, je oboru již řadu desetiletí cizí, Soukup data i nadále „sbírá“, jako hrušky. Jak uvádí například Toušek, „...data, alespoň v antropologii, nerostou na stromech, aby mohla být sbírána, ale je to výzkumník, jeho teoretické pozadí, subjektivní názory a postoje, zvolený metodologický přístup a vzájemný vztah mezi zkoumaným subjektem/objektem, co data vytváří“ (L. Toušek a kol.: *Kapitoly z kvalitativního výzkumu*, s. 2012: 25–26).

Konkrétním příkladem Soukupovy neschopnosti dohlédnout důsledků teorií, které prezentuje, je například jeho tvrzení, že „informátorům totiž není radno vše věřit, protože zkrátka občas lžou“ (s. 101). Tento přístup dokládá jeho zásadní neporozumění tomu, kam se sociální antropologie za poslední desetiletí posunula. Soukup předpokládá existenci „objektivní reality“, v níž nestranný a nezaujatý výzkumník „sbírá“ etnografická data. Taková „lež“ pak může takto orientovaného badatele v terénu dost zmást, protože mu neposkytuje ta „správná“ data o oněch „objektivních skutečnostech“, (pozitivně daných) „faktech“. Pro současnou antropologii je však již naprosto samozřejmým předpoklad, že „lež“ je stejně hodnotná etnografická výpověď jako „pravda“. Jak uvádí například G. Baumann, „zlaté pravidlo každého empirického sociálního vědce [je]: Informátoři se nikdy nemýlí; mají své důvody myslet si to, co říkají“ (Gerd Baumann: *The Multicultural Riddle. Rethinking National, Ethnic and Religious Identities*. Routledge, New York 1999, s. 90). Skutečnost, že „informátoři lžou“ (a že to výzkumník ví!), totiž může antropologovi zpravidla prozradit mnohem víc, než

když jeho informátoři „mluví pravdu“, a to právě proto, že lidé vždy lžou z nějakého *důvodu*. Jinými slovy, to, proč, kdy a jak „lžeme“, s sebou zpravidla nese celou řadu *významů*. A tak může odhalení a pochopení významu takové „lži“ přispět k porozumění komplexitě sociálních vztahů mnohdy více než leckterá banální „pravda“, respektive „fakt“.

Vyloženým přehmatem je však další Soukupovo tvrzení o tom, že „konsangvinní vztahy jsou dány biologicky“ a že se jedná o „... pokrevní příbuzenské vztahy dané narozením“ (str. 107). Jak uvádí např. L. Holý, již od dob Malinowského, který tvrdil, že konsangvinita jakožto sociologický koncept „není fyzickým poutem společné krve, ale jeho sociálním uznáním a interpretací“ (Bronislaw Malinowski: *The Family among the Australian Aborigines*. Hodder, London 1913, s. 182), se teoretici příbuzenství „shodnou v tom, že genealogické vztahy nejsou vztahy biologickými či genetickými“ (Ladislav Holy: *Anthropological Perspectives on Kinship*. Pluto Press, Sterling – London 1996, s. 15). Jinými slovy, za posledních téměř sto let se sociální antropologové mohou přetrhnout, aby dokázali, že příbuzenské vztahy jsou spíše *interpretací biologie* než *biologií* jako takovou. Knihu Holého přitom Soukup cituje, a tedy ji nepochybně zná; základní přístup k antropologickému studiu příbuzenství však zřejmě vůbec nepochopil. Fakt, že je možné něco takového napsat v současné antropologické publikaci aspirující na základní pedagogickou pomůcku, svědčí o tom, že Soukupova teze o nerozvinutosti české antropologie platí asi více, než by nám všem bylo milé.

Vzhledem k tomu, jak velká část textu je věnována otázkám souvisejícím s identitou

výzkumníků a tomu, jak tato identita ovlivňuje terénní výzkum, je s podivem, že autor nevěnuje žádnou pozornost diskusím kolem *genderu*. Příznačné je, že na dvou místech, kde se dané problematiky dotýká, používá Soukup místo v sociálních vědách léta zavedeného termínu „gender“ na biologii odkazující pojem „pohlaví“. V celém textu je pak „antropolog“ či „výzkumník“ (ale i „informátor“) používán výhradně v maskulinu, žen se tedy zřejmě terénní výzkumy netýkají. Jediná pasáž obsahující gramatické femininum je přitom ta, v níž autor diskutuje problematiku sexuálních vztahů v terénu a v níž hovoří o „vztazích s informátory či informátorkami“ (str. 133). Možná není úplnou náhodou, že celá kniha je uvedena „vtipnou“ citací M. Freilicha, že „antropologie se příliš neliší od svádění žen“ (s. 9). Možná to skutečně bylo míněno tak, že (heterosexuálně orientované) ženy by dál číst neměly (protože antropologie se týká pouze heterosexuálně orientovaných mužů), a autorka těchto řádků to špatně pochopila. Spíše se však zdá, že Martina Soukupa nikdy nenařadilo podívat se na svět (terénní výzkum, antropologii) genderovou perspektivou. V této souvislosti vlastně nepřekvapí, že v textu chybí kritika antropologického *androcentrismu* v klasické podobě terénního výzkumu. Celý autorův přístup je totiž tímto postojem ke světu přímo prodchnut.

Autor je také zjevně fascinován aureolou dobrodružství, cizokrajnosti a romantiky, která terénní výzkum v antropologii dlouho obklopovala, a opakovaně se k tomuto tématu vrací. Představuje tak českému čtenáři na počátku 21. století obraz statečného antropologa – muže (odloučeného od rodiny, která na něj doma čeká a strachuje se), jak v potu a krvi překonává

nástrahy novoguinejského pralesa, aby přinesl do Prahy cenné svědectví o životě – jak on říká – „příslušníků cizích kultur“. Problém je v tom, že takto v dnešní době antropologie v naprosté většině případů nevypadá. V tomto ohledu byla publikace věnovaná terénnímu výzkumu badatelů spjatých s pražskou Fakultou humanitních studií (Stöckelová a Abu Gosh) vlastně mnohem současnější a odvážnější – autoři se v ní pokusili (zda úspěšně, je jiná věc) uchopit terénní výzkum v jeho aktuálních podobách, a to jak metodologicky, tak tematicky a konceptuálně. Martin Soukup se naproti tomu pokouší představit (poprvé v češtině!) klasickou podobu antropologického terénního výzkumu a jeho vývoj. Míra, do jaké se mu to podařilo, je však spíše sporná, a to zejména pro zásadní konceptuální nepromyšlenost knihy, která prezentaci současného terénního výzkumu v antropologii dělá spíše medvědí službu.

Lenka J. Budilová

Slavomíra Ferenčuhová:
Sociologie města
20. a 21. století

Sociologické nakladatelství (SLON)
+ MuniPress, Praha – Brno 2013,
290 s.

Jak si povšiml již zvěčnělý Jiří Musil, jedním ze zásadních nedostatků Balonovy *Sociologie v USA* (Sociologické nakladatelství, Praha 2011) byl neadekvátně malý prostor a nehluboký výklad věnovaný chicagské škole. Je potěšitelné, že dílo brněnské socioložky Slavomíry Ferenčuhové, zaměřené na asi nejznámější badatelské pole této školy, tento lapsus z velké míry